

V času po prvi svetovni vojni naletimo na slovenski zahodni meji na pojav, ki ga na severu skoraj ne poznamo. Ob vstopu Italije v vojno na strani antantnih sil leta 1915 in ob formiranju tako imenovane soške fronte je zaradi izselitve goriškega vojaškega področja v Slovenijo pribežal prvi val primorskih beguncev. Tri leta kasneje, leta 1918, takoj po koncu »velike« vojne in po zasedbi slovenskega Primorja po Italijanih pa Slovenija doživi drugi val beguncev. Medtem ko so begunci iz leta 1915 pribežali v osrednjo Slovenijo v glavnem zaradi enega samega vzroka — fronte, pa se vzroki bežanja posameznih beguncev v drugem valu močno ločijo med seboj. Med njimi so taki, ki so bežali zaradi italijanske zasedbe, zaradi tega, ker niso imeli v zasedenih krajih domovinske pravice, ker so bili politično nezaželeni (kolikor jih niso že takoj internirali), pa tudi taki, ki so imeli svoje premoženje uničeno. Iz zasedenega ozemlja so torej bežali tisti, ki jim v teh krajih ni bilo obstanka ali pa so mislili, da jim ga ni.

S prihodom drugega vala primorskih beguncev se začenja v Sloveniji jasno oblikovati begunsko vprašanje, ki se je v raznih vsebinskih odtenkih vleklo skozi vse obdobje kraljevine SHS in stare Jugoslavije. Najbolj pereče pa je bilo to vprašanje prav v času po prvi svetovni vojni tja do sklenitve rapske pogodbe, ki je Slovensko Primorje dokončno priključila Italiji. V tem trenutku so se tudi zadnji primorski begunci morali odločiti, ali ostanejo v matični domovini ali pa se vrnejo domov.

Prav za to obdobje begunskega vprašanja v Sloveniji in deloma v Istri je na voljo le malo podatkov in arhivskega gradiva. Iz ohranjenega arhiva in dostopnih materialov, ki jih hrani Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani v fondu Pisarne za zasedeno ozemlje, bom v tem prispevku poskušal vsaj približno osvetliti begunsko vprašanje tega časa in ga prikazati v kolikor toliko jasni podobi.

Iz tega ohranjenega gradiva je razbrati, da so že v času izselitve goriškega vojaškega ozemlja v Ljubljani ustanovili organizacijo, ki je skrbela za begunce s tega področja.¹ Begunci so bili prepričani, da se bodo po končani vojni lahko vrnili na domove, toda njihovi domovi so bili porušeni in še zasedeni po »zmagovalcih«. Poleg njih pa so v Slovenijo prišli še begunci iz drugega vala in kar nenadoma je bila organizacija, ki je skrbela za begunce z goriškega področja, premajhna. Zato so primorski begunci 22. no-

vembra 1918 poslali Narodni vladi SHS spomenico, v kateri ji razlagajo svoje težave in predlagajo rešitve:² »Zaradi italijanske okupacije in zaradi našemu narodu neprijaznega ravnanja italijanskih okupacijskih oblasti v zasedenem ozemlju je v Sloveniji že biva-jočim izgnancem iz goriškega vojnega ozemlja nemogoč povratek v domovino. Vrhutega je prišlo na stotine novih iz cele dežele, ki leži onstran demarkacijske črte. Med temi je večina vojno obveznega moštva, ki se je na ta način izognilo internaciji, pričakovati pa je, da pribeži tudi mnogo drugega prebivalstva, ker ne bo moglo ostati v zasedenem ozemlju, radi grozeče lakote in preganjanja. Vsaj za te ljudi je potrebna nujna in izdatna pomoč.

Vrhutega moramo računati tudi s tem, da se bodo begunci, ki se še nahajajo v nemških deželah, v najkrajšem času morali vrniti v naše kraje. Napovedanih je že kakih 6.000 beguncev iz nemške Avstrije.

Dosedanja organizacija in naredbe za preskrbo beguncev ne zadostuje več, potrebna je enotna organizacija na najširši podlagi, katere delovanje naj z vsemi sredstvi podpira Narodna vlada, ker je pomoč nujna in bi vsaka zakasnitev mogla postati katastrofalna. Zato predlagajo podpisani naslednjo spomenico s prošnjo, da se nemudoma ukrene vse potrebno, da se predlogi uresničijo:

I. Obstoječa posredovalnica za goriške begunce naj se izpremeni v posredovalni urad za prebivalstvo po Italijanih zasedenega ozemlja ter se temu primerno razširi. Narodna vlada naj dá uradu na razpolago ves potreben kapital ter plačuje iz svojih sredstev nastavljeno osebje. Posredovalni urad naj bi imel naloge:

1. Kontrola nad begunci.

2. Zbirati podatke o prihajanju, prehranjevalskih in gospodarskih razmerah beguncev samih ter o njihovem razmerju do domačega prebivalstva.

3. Posredovati med begunci in uradi.

4. Podpirati potrebne z denarnimi sredstvi iz fonda, katerega mu da na razpolago deželna vlada izrecno v ta namen in o katerem vodi natančen račun.

5. Voditi seznam vseh beguncev, katerim je nakazati begunsko podporo ter staviti tozadnevne predloge Narodni vladi v potrdilo in izvršitev.

II. Ker je med begunci precejšen del vojno obveznega moštva, naj se uredi preskrba na dvojen način:

1. Vse vojno obvezno moštvo naj se upokliče ter se enotno organizira v poseben vojaški oddelek pod srbskim poveljstvom. Na ta način bi bilo moštvo preskrbljeno s hrano, stanovanjem in tudi z denarjem.

2. Ostalim naj se podelijo nemudoma podpore, in sicer

a) begunska podpora, katera naj se primeroma zviša,

b) preskrba z živili s posebno ubožno akcijo, če je mogoče brezplačno.

3. Preskrba z obleko in obutvijo.

4. Preskrba z zdravimi stanovanji.

5. Zaposlitev.

III. Narodna vlada naj pooblasti posredovalni urad za sestavo imenika vseh onih, katerim je nakazati podporo in naj na tej podlagi takoj izkaže in izplača isto, v kateri namen naj določi potreben fond.

Dosedanje podpore se izplačujejo nadalje ter se primeroma zvišajo na 4 krone na osebo.

IV. Razdelitev beguncev, kateri morda pridejo iz okupiranega ozemlja, naj se izvrši sistematično. Za naselitev pride predvsem v poštrev Dolenjska in južna Štajerska. Razdeli pa naj se jih uradno. Glavarstva in županstva naj jim določijo primerna bivališča in tudi uredijo vprašanje njihove preskrbe.

Radi preskrbe vseh beguncev z živili se Narodna vlada dogovori z Narodnim Vijećem v Zagrebu. Vse potrebno naj Narodna vlada dobavi iz Hrvatske, živila pa naj razdeli po čim nižji ceni oziroma brezplačno.

Kako je vlada SHS odgovorila na predlog primorskih beguncev, iz ohranjenega arhiva ni mogoče ugotoviti. Zdi pa se, da je posredovalni urad, ki ga spomenica predlaga in mu določa področje dela, v bližnji bodočnosti zaživel kot »begunski sosvet«. Čas nastanka sosveta je težko natančneje določiti, toda prav gotovo je nastal v decembru 1918 ali še verjetneje v prvi polovici leta 1919. Prav tako lahko ugotovimo, da se je delo begunskega sosveta odvijalo v mejah predloga, ki so ga begunci poslali narodni vladi SHS v svoji spomenici. Obe trditvi lahko podkrepimo s spomenico, ki jo je 7. avgusta 1919 poslal vodja Pisarne za zasedeno ozemlje dr. Slavko Fornazarić v imenu Odbora za zasedeno ozemlje predsedstvu deželne vlade za Slovenijo.³ Spomenica je bila namenjena osvetlitvi in pojasnitvi organizacije, ki je v tem času na novo nastala z združitvijo begunskega sosveta in Pisarne za zasedeno ozemlje — Odbora za zasedeno ozemlje. V besedilu omenja dr. Fornazarić tudi begunski sosvet in nakazuje njegovo delo. V tem novem Odboru za zasedeno ozemlje je deloval tudi begunski sosvet v okviru odseka za begunce.

Spomenica vodje Pisarne za zasedeno ozemlje je nedvomno eden najzgovornejših dokumentov iz tega časa, ki celovito obravnava položaj, probleme in življenje primorskih beguncev po vsej Sloveniji.

Najprej govori spomenica o enem izmed perećih vprašanj vsakega naroda — šolstvu. Ugotavlja, da je to vprašanje na zasedenem ozemlju najbolj težko, kajti zasedbene oblasti so na mnogih šolah postavile italijanske učne moći, mnogo slovenskih učiteljev pa je zaradi persekucij moralo zapustiti svoja mesta.⁴ Iz drugih virov fonda Pisarne za zasedeno ozemlje je razvidno, da je nekako v tem času bilo v Sloveniji okoli 150 učiteljev iz Primorske. Imeli so celo svoj klub, imenovan »Klub primorskih učiteljev beguncev v Ljubljani«, njegov začasni predsednik pa je bil nadučitelj Fran Merljak.⁵

Ob takem stanju šolstva, predvsem učiteljstva, na zasedenem ozemlju ni čudno, da je Fornazarić v želji, da bi čim več učiteljev spravil nazaj v njihove šole, v spomenici zapisal: »Da slovensko šolstvo v zasedenem ozemlju ne propade, je nujno potrebno, da ostanejo naše učne moći na svojem mestu; onim, ki bi radi slabih gmotnih razmer ne mogli vztrajati, je treba do končne ureditve šolskega vprašanja nakazati redne mesečne prispevke, tako da bodo npr. prejemki suplenta na srednji šoli dosegli skupno plačo našega IX. uradniškega razreda v lirah al pari.«

Drugo vprašanje v zvezi s primorskimi begunci, na katerega je hotel dr. Fornazarić opozoriti predsedništvo deželne vlade za Slovenijo, je bilo vprašanje beguncev — dijakov. Kako naj vlada pomaga pri reševanju tega problema, je strnil v štiri točke — predloge:

»1. Že v začetku šolskega leta 1919/1920 naj se vsem potrebnim visokošolcem — beguncem nakaze štipendija, ki jim bo omogočila študij. Pri vseh državnih akcijah za visokošolce naj se še posebej upoštevajo dijaki — begunci.

2. Takoj naj se določijo izdatna denarna sredstva za vzdrževanje konviktov za begunce srednješolce in učiteljišćnike in denarna sredstva za podporo dijakov, ki se bodo šolali po drugih mestih. Vsem tem beguncem je treba pomagati in jih oskrbeti z obleko, obutvijo in šolskimi potrebšćinami. Kakor nam je znano, bi se dal v Mariboru z razmeroma majhnimi stroški ustanoviti tak konvikt.

3. Dovolj naj se prosto vožnjo na železnici onim dijakom, ki bodo stanovali izven mesta ter se dnevno vozili v šolo in nazaj domov.

4. Dijakom, ki so maturirali na kurzih v Trstu, naj se na tukajšnjih enakih zavodih izstavijo javna spričevala na podlagi poročila tamkajšnjega voditelja izpitov, brez vseh nadaljnjih formalnosti. Abiturjentom učitelji-

šča, ki bi na podlagi teh spričeval ne dobili službe v zasedenem ozemlju — kar bi bilo v prvi vrsti železi in tudi ni izključeno — naj se podeli služba na našem ozemlju.»

Kako so bili predlogi sprejeti in ali so jih izvajali, se trenutno natančno ne da ugotoviti, največ zaradi pomanjkanja gradiva iz tega prvega obdobja prihoda primorskih beguncev. V ilustracijo lahko samo povemo, da je bila vsaj v Ljubljani dokaj široko razvejana pomoč dijakom beguncem predvsem v obutvi.⁶ Na drugi strani pa iz dokumentov lahko ugotovimo, da so imeli vsi begunci, ki so se hoteli vrniti domov — to pa je bil interes matičnega naroda in njegove vlade — prosto vožnjo na železnici do 30. maja 1920. Dopis, ki o tem govori,⁷ je poslalo Predsedništvo deželne vlade — Urad za begunce, okrajnemu odboru Narodnega sveta za neodrešeno jugoslovansko ozemlje v Novem mestu. V njem najdemo tudi prošnjo, naj se brezplačna vožnja podaljša tudi po 1. juniju istega leta.

V drugem delu omenjene spomenice predsedstvu deželne vlade je dr. Slavko Fornazarič predlagal, kako naj bi ravnali s posameznimi profili ljudi, ki bi pribežali iz okupiranih krajev v matično domovino. Zapisal je: »Ker smo trdno prepričani, da bodo slovenske in hrvatske pokrajine, ki so sedaj po Italijanih zasedene, prej ali slej združene z ostalimi jugoslovanskimi ozemlji v eno državo, stremimo za tem, da ohranimo v njih jugoslovansko prebivalstvo kolikor mogoče številno na dosedanji višini, narodno zavedno ter gospodarsko krepko in neodvisno. Načeloma torej nasprotujemo vsakemu izseljevanju, zlasti izseljevanju inteligence. Deželna vlada je to načelo tudi že pripoznala kot pravilno.« (Kakšen problem so primorski begunci postali med obema vojnama, ko so bežali pred fašizmom in gospodarsko krizo, je veliko bolj znano, na kratko pa se s tem problemom lahko seznanimo v knjigi Lava Čermelja *Med prvim in drugim tržaškim procesom*, str. 37. (op. p.) »Žalibog se te principe ne da strogo izvesti, ne da bi imel usodepolnih posledic za prizadete sloje. Ne moremo od njih zahtevati, da bi poleg moralnega pritiska prevzemali na svoja pleča tudi materialne žrtve, zlasti ne oni sloji, ki tega ne zmorejo in ki bi takim bremenom podlegli, ter bi bili za nas izgubljeni. Skušajmo spraviti v sklad narodni interes z dobrobitjo posameznika ter upoštevajoč realne razmere smo se zedinili na sledeče smernice, katere prosimo, da bi vlada upoštevala:

a) Uradniki naj vztrajajo na svojih mestih, dokler morejo. Jugoslovanska vlada naj bi jih po možnosti ne pozivala v tukajšnje službe. Da pa se uradnikom vztrajanje na njihovih mestih olajša, morajo imeti zagotovilo, da

dobe, ako ne bi mogli več vzdržati, v Jugoslaviji službo, primerno njihovi dosedanji stopnji in da ne bodo v nobenem pogledu zastavljene za uradnike — domačini in za tovariši, ki so se že prej izselili. Merodajna za uvrščanje bi morala biti v vsakem slučaju stopnja, ki jo je dotični imel ob času razpada Avstrije, tj. začetkom novembra 1918. Vsak javni nastavljenec naj torej pri sprejemu dobi ono mesto v uradniškem statusu, na katerem bi se nahajal, ako bi bil že začetkom novembra prestopil v službo naše države.

Vsak uradnik iz zasedenega ozemlja, ki želi biti nastavljen v Jugoslaviji, mora dokazati s primernim potrdilom pristojnega narodnega sveta (v Trstu, Gorici, Pulju), da bi njegovo vztrajanje pod italijansko vlado ne imelo za narod nikake koristi, oziroma, da bi bilo vztrajanje za dotičnega združeno z žrtvami, ki niso v nobenem razmerju s koristjo, ki bi jo imel narod od njega. V mirovni pogodbi pa bi se moralo doseči, da se naše uradništvo ne sme premeščati v italijanske kraje.

b) Za učitelje velja v bistvu isto, kakor za uradnike. Pri tem stanu je treba upoštevati, da je v Italiji mnogo slabše plačan kakor pri nas in se bodo ti nastavljenci morali na primeren način odškodovati. Vpoklicanje na kurze, da se nauče italijanskega jezika, učiteljem ne sme biti povod za zapustitev službe.

c) Duhovniki v Italiji ne dobe od države nikake plače, pri nas pa prejema iz verskega zaloga ali od države po večini znatna doplačila k prejemkom, ki jih dobivajo od cerkvenih občin. Ker ni pričakovati, da bi zlasti ubožnejše občine v gorenje soški dolini in ponekod na Krasu mogle prevzeti pod novim režimom stroške za vzdrževanje duhovnika na svoje rame, postaja nevarnost, da se bo število duhovščine zmanjšalo na občutno narodno škodo.

č) Od takozvanih svobodnih poklicev je želeto, da ostanejo odvetniki in zdravniki, ki bodo imeli tudi v novih razmerah dovolj za službo, na svojih mestih, izvzemši tiste, ki jim je radi svojega političnega delovanja pod italijansko vlado onemogočeno delovanje npr. Rybař, Gregorin, Wilfan.

d) Tudi delavstvu ne bo mogoče vzdržati v zasedenem ozemlju, zlasti ne v Istri, ki prihaja tozadevno v prvi vrsti v poštev. Pristaniške delavce in delavce v ladjedelnih ter skladiščih bi bilo treba takoj, ko pade odločitev, da bo Reka naša ali mednarodna, potegniti na Reko 1) ker ti ljudje itak ne bi mogli vzdržati v Trstu, deloma radi italijanske konkurence, deloma zaradi pomanjkanja dela; 2) ker moramo prehiteti na Reki s svojimi za dotične posle posebno izvežbanim delavstvom vse druge narode. Italijanski delavci in industrijci se že danes pripravljajo, da se preselijo na Reko. Ako hočemo, da bo Reka

igrala v Jugoslaviji namenjeno ji nalogo, moramo prehiteti tudi Hrvate.

e) Železničarji, ki so jih italijanske oblasti odpustile, naj se takoj nastavijo pri železnicah v Sloveniji ali ako bi zanje tu ne bilo več prostora, na Hrvaškem. Na ta način se odpravi nevarna nezadovoljnost med železničarje in poskrbi zaboljšanje prometa posebno na hrvaških železnicah.

f) Zidarji in kamnoseki, ki so imeli prej v Trstu dovolj zaslužka, ne bodo sicer hoteli popolnoma zapustiti svojih hišic in njiv, prisiljeni pa bodo iskati zaslužka vsaj kot sezonski delavci v tujini. Moralo bi se zato v narodnem interesu skrbeti, da se ti v svoji stroki izvrstni delavci zaposlijo pri stavbah v Ljubljani in Beogradu, kjer bi tudi mogli, organizirani v zadrugah, prevzeti izvršitev večjih del.«

V drugem delu spomenice je torej dr. Fornazarič natančno opredelil profile ljudi, ki naj bi bili prisiljeni bežati v Jugoslavijo. Iz dokumentarnih drobcev, ki jih je ohranil arhiv »Pisarne za zasedeno ozemlje«, je razvidno, da so njegove navedbe skoraj popolnoma točne. Zmotil se je samo pri slovenski duhovščini, ki ni v takem obsegu, kot si ga je predstavljal, pribežala v matično domovino. Njegove ugotovitve pa so natančne predvsem zaradi tega, ker je imel za sabo že skoraj enoletne izkušnje z begunci. V tem času je namreč pribežal v Jugoslavijo že skoraj ves drugi val primorskih beguncev, katerega del je bil nastanjen v begunskih taboriščih po vsej Sloveniji. Fornazarič je svoje predloge o begunski zaščiti poslal predsedstvu deželne vlade najbrž tudi zato, ker se je bal novega vala beguncev ob podpisu mirovne pogodbe. To pot pa se je uštel, saj so novi primorski begunci v večjem številu začeli prihajati šele v času fašizma in gospodarske krize.

Naj dopolnimò spomenico dr. Fornazariča še z eno ugotovitvijo, ki izhaja iz arhiva »Pisarne za zasedeno ozemlje«. Gre namreč za železničarje, ki so si že kmalu po koncu vojne ustanovili odsek za preselitev v Jugoslavijo, vodil pa ga je dr. Josip Wilfan. Približno v istem času, ko je Fornazarič pisal spomenico, je Wilfan sporočil iz Trsta, da so preselili že vse železničarje.⁸

Tretji del spomenice je predsednik »Pisarne za zasedeno ozemlje« posvetil organizaciji, ki smo jo že omenili in za katero vsaj trenutno še ne vemo točnega datuma nastanka — begunskemu sosvetu: »Begunski sosvet je razširil svoje delovanje po vseh krajih, kjer žive primorski begunci. V ta namen ustanavlja, kjer vidi potrebo tudi begunske odbore (obstoječe iz zanesljivih in inteligentnih ljudi), ki mu poročajo o begunskih razmerah ter posredujejo po njegovih navodilih med begunci in oblastmi. Begunski sosvet se je lotil

najvažnejšega in najpotrebnejšega dela, namreč sestave begunskega katastra in proučevanja begunskih razmer, kar bo služilo kot baza pri zasledovanju in reševanju raznih akutnih begunskih vprašanj in potreb, ki prihajajo prav v sedanjem času najbolj na dan, kakor preselitev beguncev v njihovo pravo domovino, naselitev onih, ki se vsled tehtnih razlogov ne bodo mogli vrniti v domovino, v naši kraljevini, dalje zaposlitve brezposelnih itd. Begunski kataster bo tudi evidenca o bivališčih beguncev. Nadalje bo vseboval podatke, s čim se begunci tukaj pečajo, kako žive in kakšne so njihove materialne razmere, zato bo služil istočasno v zanesljivo kontrolo, kdo je res potreben podpore in kdo ne. Delo je sedaj v polnem razmahu in bo dovršeno v treh do štirih tednih.«

Naj na tem mestu za trenutek prekinemo dr. Fornazariča in ga dopolnimo z nekaterimi drugimi podatki. Najprej moramo ugotoviti, da se begunski kataster najbrž ni ohranil, kajti dosedanja literatura, ki vsaj bežno obravnava begunsko vprašanje tega časa, begunskega katastra ne omenja. Ni ga najti tudi v dostopnih arhivih in dokumentaciji. Pač pa lahko Fornazaričeve besede o ustanavljanju odborov begunskega sosveta podpremo in dopolnimo s podatki iz drugih dokumentov. Naj navedemo vsaj nekaj krajev, kjer so imeli zaupne odbore begunskega sosveta ali pa so v njihovi funkciji delovali nekateri posamezniki: v okraju Ljutomer so imeli zaupni odbor begunskega sosveta v Ljutomeru, predsednik pa je bil Mihajlo Vahtar. V okraju Krško je bil odbor v okraju Št. Rupertu na Dolenjskem, predsednik Franc Kovač, v okraju Radovljici sta bila kar dva zaupna odbora, na Jesenicah ga je vodil Franjo Simčič, na Bledu pa Ferdo Žagar. V okrajih Litija, Maribor, Celje, Kranj, Kamnik, Novo mesto, Črnomelj, Ptuj, Ljubljana in Kočevje pa so funkcijo zaupnega odbora opravljale vplivne osebe. Tudi iz tega dokumenta je razvidno, da gre pri teh osebah predvsem za uradnike, učitelje in podobno.⁹

Morda bo zanimivo, če na tem mestu navedemo tudi nekaj številčnih podatkov o beguncih. Natančnejših podatkov o številu beguncev v času od konca prve svetovne vojne do rapalske pogodbe najbrž ne bo mogoče dati. Pomagamo pa si lahko z nekaterimi podatki, ki smo jih našli v zapisniku V. seje pripravljalnega odbora Narodnega sveta za nedoločeno jugoslovansko ozemlje z dne 18. decembra 1918.¹⁰ Zapisnik govori žal le o osebah, ki so prejemale begunsko podporo. Ne vemo niti tega, ali so v to število vštete tudi podpore beguncem — dijakom, vendar kaže, da niso, ker so begunce dijake obravnavali posebej. V vsej Sloveniji je bilo v tem času 16.019 beguncev, ki so dobivali podporo. Naj-

več jih je bilo v Ptuj (4158), kar je razumljivo, saj je bilo v Strnišču pri Ptuj največje begunsko taborišče v Sloveniji. Ptujskemu glavarstvu sledijo glavarstva Ljubljana (3030), Celje (1196), Maribor (922), Radovljica (908) itd.

V nadaljevanju pa je Fornazarič zapisal: »V kolikor prihajajo begunska vprašanja v poštev, zasleduje begunski sosvet vse dobre in slabe pojave pri odnosih med begunci in domačim prebivalstvom. Tvarine, ki jo je proučiti in rešiti, se je nabralo toliko, da mora vzdrževati begunski sosvet posebno pisarno, v kateri delajo poleg predsednika še tri pisarniške moči, stalno vsak dan.

Kar se tiče odnosov med domačim prebivalstvom in begunci, je begunski sosvet dosedaj ugotovil več žalostnih, kakor razveseljivih pojavov. Zdi se, da so postali begunci po vsej Sloveniji — izvzemši nekatere kraje — prava teža in nadloga domačemu prebivalstvu. Vzrok temu je predvsem v predolgo trajajočih abnormalnih razmerah, ki jih je povzročila vojna in v neznosni drugini. Krivda pade tudi na nekatere begunce same, namreč na delomrzneže in verižnike, ki s svojim početjem mečejo slabo luč tudi na povsem nedolžne. Pri tej okolnosti je po drugi strani značilno dejstvo, da delajo največ hrupa proti beguncem ravno domači lenuhi in verižniki.

Toda najbolj žalostno je to, da begunskega gorja ne razume ali noče razumeti tudi marsikateri organ javnih oblasti. Za danes noče begunski sosvet priti z imeni krivcev na dan, ker upa, da izide tozadevna svarilna okrožnica, ki iztrezni prizadete. Pribiti pa mora begunski sosvet, da se ponekod vrši že tako zoprno odrivanje, zapostavljanje in zmerjanje beguncev, da človek, ki sam ni bil priča, ne bi mogel verjeti, da so taki dogodki sploh mogoči.«

O tegobah primorskih beguncev je na nekaj straneh pisal tudi Lavo Čermelj v že prej omenjeni knjigi. Marsikdo se bo položaja primorskih beguncev med obema vojnama tudi sam spominjal. Čermelj piše, da je nerazpoloženje proti beguncem najprej veljalo samo Tržačanom, pozneje že Goričanom, »po vojni pa je postalo to nerazpoloženje splošno in je zajelo vse Slovence, ki so prihajali iz Italije, med njimi tudi tiste, ki so bili doma na ozemlju, ki je bilo prej sestavni del Kranjske dežele, Postojnčane in Idričane.¹¹

Glede na vse to, kar je Fornazarič zapisal o begunskem sosvetu, o njegovem delu in namelih, je seveda najprej prosil predsedstvo deželne vlade za denar in šele potem predlagal rešitev nekaterih prej navedenih problemov:

»1. Deželna vlada za Slovenijo zajamči begunskemu sosvetu stalen upravni prispevek,

da bo mogel nemoteno opravljati svoje naloge. Znesek 2000 kron, ki mu ga je nakazalo poverjeništvo za socialno skrbstvo z odlokom z dne 18. junija t. l., bo kmalu izčrpan s stroški za nagrado pisarniškemu osebju (kar je nečlanov, kajti člani begunskega sosveta delajo brezplačno) in s stroški za tiskovine ter druge pisarniške potrebščine.

Potreben je še znesek 3000 kron, ki bi se dvignil po predložitvi računa o uporabi nakazanih 2000 kron, nakar bi bil begunski sosvet preskrbljen z gmotnimi sredstvi do konca tega leta.

2. Deželna vlada ožigosa j na primeren način surovo postopanje z begunci in prepovej energično vsako aroganco po javnih uradih. Kadar je ostrejši nastop proti posameznikom potreben, je ta mogoč tudi brez psovanja, vpi-tja in zmerjanja.

3. Pomožna akcija za izboljšanje hrane otrokom naj se razširi po vseh krajih Slovenije, kjer so begunski otroci. Oni so prestali največ gorja in lakote, kar je občutno in vidno zamorilo njih telesni in celo duševni razvoj.

4. Norma, ki se sedaj uporablja, da je dohodek 2 kroni na dan že opravičilo za ustavitve podpore, ki jo dobivajo posamezni begunci pod tem ali onim naslovom, naj se odpravi in ustanovi načelo fakične potrebe in družinskih ter krajevnih razmer.

5. Podpore naj se posameznim beguncem ne izdajajo in ne ustavljajo, dokler se ni izjavil poleg dosedanjih kompetenc tudi begunski sosvet, ki zaradi svojega temeljitega proučevanja begunskih razmer še najbolj ve, kdo je podpore res potreben in kdo ne.

6. Beguncem, ki si izboljšujejo svoje stanje s pomaganjem prebivalstvu pri kmetskih opravilih kot dninarji, naj se podpore ne ustavijo, kajti s tem se vzgaja med begunci delamrznost in bojazen, da izgube podporo, ki jo bodo težko dosegli tudi potem, ko dela pri kmetih ne bodo imeli več. Vzgaajo se na ta način tudi tihotapstvo in veriženje ter povišujejo že itak visoke mezde za opravljanje kmetskih del; po drugi strani to draži živila in tira kmetske in druge sloje v nezadovoljnost. Pomisliti je treba, da delo na kmetih ni stalno (pozimi, ob slabem vremenu itd.) in da si begunec, ki je prišel ob vse svoje imetje, večkrat kljub podpori in navzlic takim zaslužkom ne more nabaviti zaradi silne druginje niti tega, kar najbolj potrebuje za svoj obstanek.

7. Državna posredovalnica za delo in službe naj vedno obvešča begunski sosvet o službah in delu, katere bi mogli begunci nastopiti, kajti po tej poti se še najprej odpravi brezposelnost med begunci in vzpostavi kontrola nad onimi, kateri hlinijo brezposelnost s pretvezo, da si ne morejo najti dela.

8. Ako ima begunec, ki je brez sredstev in brez poklica, priliko, da vstopi v stalno službo, oziroma, da pride trajno v delo v kakem drugem kraju izven svojega dosedanjega bivališča, naj se mu plačajo tozadevni preselitveni stroški v dotični kraj iz državnih sredstev.

9. Pri agrarni reformi naj se ne izpuste oni begunci iz oči, ki bodo prisiljeni, da se stalno naselijo v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev.

10. Pri prisilnih upravah posestev v vinorodnih krajih naj se zaposlijo tudi viničarji begunci.«

Pri naštevanju profilov primorskih beguncev, ki so in ki še bodo pribežali v Slovenijo, je dr. Fornazarič namenoma izpustil kategorijo, ki bi ji lahko rekli »gospodarsko neodvisni ljudje«. To kategorijo, v katero prišteva kmete, obrtnike in trgovce, je obdelal posebej v četrtem poglavju spomenice. To najbrž ni slučajno, kajti zavedal se je, da so lahko predvsem kmetje in gospodarsko neodvisni ljudje najzavednejši sloj primorskega prebivalstva, ki bo ostalo zunaj meja domovine. Zato že takoj uvodoma poudarja, da načeloma nasprotujejo vsakemu izseljevanju iz zasedenega ozemlja, kar še zlasti velja za neodvisnoga kmeta in trgovca. Torej bi jih rad na vsak način zadržal na domovih. Toda zaradi objektivnih vzrokov je del primorskih kmetov, trgovcev in obrtnikov vendarle bežal in zato je Fornazarič tudi zanje predvidel nekakšno zaščito.

Prav pri kmečkem prebivalstvu pa bi rad opozoril še na eno dejstvo, ki je igralo veliko vlogo pri sorazmerno majhnem izseljevanju slovenskih kmetov iz zasedenga ozemlja. Tudi Italijani so se namreč zavedali pomembnosti kmečkega prebivalstva, še zlasti na tem področju, kjer je vojna zapustila očitne in hude sledove. Seveda ne gre pri njih za naklonjenost do slovenskega kmečkega prebivalstva iz narodnostnih razlogov, pač pa gre le za to, da bi bila zemlja čim prej in čim bolj obdelana, kajti hrane je primanjkovalo tako tu kakor v vsej Italiji. Najlepše se je italijanska »skrb« za slovenskega kmeta pokazala pri internirancih. Medtem ko so inteligenco zadržali v taboriščih, so kmete in delavce kaj hitro odpuščali na podlagi tako imenovane »licence agricole illimitate« (dokončen kmečki odpust).¹²

Fornazarič pa je v spomenici o kmetih, obrtnikih in trgovcih govoril takole: »Mnogim obrtnikom in trgovcem, zlasti v Gorici, so Italijani odvzeli obrtnico oziroma koncesijo (Italijani so do aprila 1919 samo v Gorici zaprli 24 slovenskih gostiln in 21 trgovin — op. p.),¹³ druge gospodarsko uničujejo z italijansko konkurenco. Želeti bi bilo, da se obrt-

niki in trgovci naselijo kolikor mogoče na naši severni meji na mesta onih Nemcev, ki zapuste našo državo.

Tudi mnogi kmetje se bodo morali izseliti, bodisi da so njihova posestva (poslopja, njive, vinogradi) popolnoma uničena in da jim zaradi spemenjenih gospodarskih razmer obnove ne kaže, bodisi da s svojimi pridelki, posebno z vinom in sadjem, ne bodo mogli konkurirati s cenejšimi italijanskimi pridelki.

Kmetovalce, ki se torej bodo morali izseliti, oziroma one begunce — kmetovalce, ki se iz navedenih razlogov ne morejo vrniti na svoje domove, kaže naseliti v skupnih naselbinah. Pri izbiri krajev za naseljevanje je treba upoštevati klimatične, zdravstvene, prometne in varnostne razmere dotičnih krajev. Zato naj vlada že sedaj imenuje strokovne komisije, ki naj poiščejo kraje, primerne za naselitev goriških kmetov, oziroma naj da našemu odboru v ta namen primerna sredstva na razpolago. Naselitev bi se seveda ne smela opraviti proti volji kmetov. Kot najbolj priporočljive pokrajine za naselitev imenujemo Bačko, Banat, Srem, Bosno. Sicer zelo rodovitno Kosovo polje ne pride v poštev zaradi pomanjka prometnih zvez in varnosti, isto velja za Makedonijo, okolica Ohridskega jezera pa je okužena z malarijo. Vprašanje naselitve se mora primerno upoštevati tudi pri izvedbi agrarne reforme.«

Predvidevanja o naselitvi primorskih beguncev na jug Jugoslavije so se uresničila samo delno, zlasti ta o naselitvi kmetov. Teh je bilo premalo za skupinske naselitve, pa tudi nihče od njih ne bi hotel iti na jug. V omenjene kraje in še južneje, celo do Skopja in Demir kapije pa so se raztresli drugi primorski Slovenci — begunci.¹⁴

Tako je bilo delovanje begunskega sosveta, organizacije, ki se je ukvarjala izključno z begunskimi vprašanji, do druge polovice leta 1919. Begunski sosvet pa je v prvotni obliki deloval le še malo časa. Dne 9. aprila 1920 se je kot samostojna organizacija razformiral in izročil ves svoj inventar begunskemu odseku pri Narodnem svetu za neodrešeno jugoslovansko ozemlje. Begunski odsek je bil pravzaprav prisiljen delovati, saj je to čas, ko so se begunci vračali domov in so potrebovali veliko pomoči. Begunski odsek pri Narodnem svetu si je zadal sledeče naloge:

»...

2. Nadaljuje in izpolnjuje begunski katarster in arhiv begunskega sosveta.

3. Pomaga pri likvidaciji begunskega vprašanja:

a) S pospeševanjem vrnitve beguncev v njihovo domovino...

b) Omogoča stalno naselitev onim, ki so prisiljeni ostati v Jugoslaviji. V ta namen proučuje razmere za to sposobnih krajev. Skrbi

za izučevanje rokodelskih vajencev pri dobrih mojstrih v Jugoslaviji. Njegov tozadevni krog obsega kmetske in rokodelske sloje ter male rokodelske sloje.

4. Skrbi za dobrobit pod točko 3b prizade-tih, s tem da se zavzema in brani njihove pra-vice.

5. Vodi seznam begunskih oz. izseljeniških udov in sirot. Se zavzema za njihov dobrobit in brani njihove pravice.¹⁵

Begunski odsek je sestavljalo šest članov in trije namestniki. Začasni predsednik je po-stal bivši predsednik begunskega sosveta na-dučitelj Fran Merljak.¹⁶

S tem smo prišli v bližino podpisa rapalske mirovne pogodbe, pri dokumentih pa do tiste točke, ko ni več mogoče slediti begunskemu vprašanju. Na koncu pa bi rad še posebej opozoril na dejstvo, da so se organizacije, ki jih obravnavam v tem prispevku, ukvarjale izključno z begunskimi vprašanji, kar pa ne pomeni, da v Sloveniji in drugod po Jugosla-viji ni bilo drugih begunskih organizacij. V tem času sicer še ne moremo govoriti v ve-likem razmahu kulturnih ali prosvetnih or-ganizacij primorskih beguncev, zato pa so bile vse tiste organizacije, ki so se v teh letih uk-varjale z vprašanji zasedenih področij (npr. Pisarna za zasedeno ozemlje, Odbor za zase-

deno ozemlje, Narodni svet za neodrešeno ju-goslovansko ozemlje itd.) begunske organiza-cije, saj so zrastle iz njih in zanje, pa tudi članstvo je bilo skoraj izključno iz vrst pri-morskih beguncev.

OPOMBE

1. Arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja, fasc. 35, št. 132. — 2. ibd. — 3. ibd. fasc. 39, R 113, — 4. Trditev doktorja Fornazariča drži samo deloma. Slovenski učitelji so res odhajali s svojih delovnih mest, toda ne toliko zaradi persekucij kot zaradi neurejenih razmer tako v slovenskem osnovnem šolstvu kot v sred-njem šolstvu. Glej: Dušan Nečak, Položaj na slovenskem Primorju v luči Pisarne za zasedeno ozemlje od novembra 1918 — novembra 1920, Kronika, št. 3, XX/1972, str. 159-163, — 5. ibd. fasc. 42, št. 4477, — 6. O deljenju obutve dija-kom — beguncem govori 35. fascikel arhiva INV, — 7. ibd. fasc. 41, zavoje 2, št. 4379, 19. maja 1920, — 8. ibd. fasc. 41, zavoje 2, — 10. ibd. fasc. 41, št. 3550, — 11. Lavo Čermelj, Med prvim in dru-gim tržaškim procesom, Slovenska matica 1972, str. 39, — 12. Arhiv INV fasc. 35, poročilo An-tona Kosa, bivšega policijskega uradnika v Tr-stu, ki je pribežal v Maribor in poročal o stanju v znanem taborišču Krmin, — 13. ibd. fasc. 37, št. 2543, — 14. Lavo Čermelj, Med prvim in dru-gim... str. 37, — 15. Arhiv INV, fasc. 41, št. 4241, — 16. ibd.

